

Några minnen från mitt fyrskeppsliv

Johan Mattsson (insänt av dottern Wera Johansson)

Artiklarna har 1982 varit publicerade i "Aktuellt från Sjöfartsverket"

Johan Mattsson (1887-1985), då 95-årig fyrskeppsveteran från Gräsö, Öregrund, berättar här några minnen från sitt fyrskeppsliv bl.a. om en sommarsäsong på fyrskeppet Västra Banken och om en dramatisk händelse med fyrskeppet Grundkallen 1915-1916.

Att vi lever i förändringarnas tidevarv tror jag ingen kan undgå att känna av. Tidevarv går i graven och nya uppstår. Epoker förändras och på människans påhitt tycks det inte vara någon ände. Detta syftar på fyrstaten, som från en blomstrande rörelse krupit ner till ingenting.

En sommarsäsong på fyrskeppet Västra Banken

En tillbakablick på fyrskeppens tid ger mig anledning att teckna upp lite minnen. Jag börjar med *Västra Banken*, dit jag efter tjänstgöring på båtarna *Vega*, *Stockholm* och *Gävle* klev över ute på stationen i början av juni 1914. Då bestod besättningen av fyrmästare Johan Christian Möller, fyrvaktare John Leonard Ahlinder, maskinist Jan Andersson, fyrbiträderna Mathias Lundberg och Axel Konrad Höjer samt kocken Helmer Jansson – alla nu borta, och tankarna stannar vid minnet av dem.

Västra Banken – en god sjöskuta

Västra Banken var en god sjöskuta, vilket bevisas av att kött-, fläsk- och silltunnor

kunde stå osurrade nere i kölrummet. Alla manskapshytter låg under huvuddäcket. På huvuddäcket låg mässen, köket, maskinskajlet med nedgång till maskinrummet och mistluren. För om mässen fanns ett rymligt fördäck med ett kraftigt ankarspel samt diverse skåp. Fyrmästarens kajuta och sovhytt låg akteröver.

Arbete och fritid

Arbetsdagen var oregelbunden, beroende på sjögången och skutans rullande. Arbetena var rengöring, putsning, rosthackning, målning samt destillering av sjövattnen till färskvattnen c:a en gång per månad. Vakterna gick efter upp-

gjord lista, både dag och natt, och det var alltid en man på däck.

Fritidssysselsättningarna var A och O för alla. Mest arbete var att tillverka fisknät. Både svarv och hyvelbänk fanns, där ofta någon övade sina färdigheter. Särskilt minns jag Höjer, som varje år tillverkade ett halvt skepp i trä – både segel och skrov – vilket blev en mycket prydlig tavla när det kom inom ram. Självgiggade jag under året upp en modell av ett barkskepp. Länsing, kortspel, schack och grammofon var andra tidsfördriv. Jag minns ännu grammofonskivan "Skråköping-Kråkvinkel järnväg".

En stund som ingen missade var när vi fick höra Höjer berätta om när han och en sjöman till från Gräsön, Oskar Nordberg, var med en expedition till Sydpolen och letade efter Nordenskiöld år 1900-1901. Då var alla idel öra.

Varje morgon kl. 8 togs vattenvikt och temperatur för SMHI. Dessa uppgifter insändes månadsvis, eller vid passande landförbindelse. Fyrmästaren kunde se i det glas, i vilket han vägde vattnet, när det började innehålla plankton. Då var det dags att börja lägga ut sköten och fiska strömming. Men detta inträffade inte förrän i augusti eller september månad.

"Koka, eller följa med iland!"

Tiden gick, och jag började känna mig inkörd i förekommande arbeten. Men säg mig den glädje som varar. Lotskaptenen Jakobsson kom ut med lotsångaren strax efter midsommar och bestämde att jag skulle bli kock. Jag protesterade, ty jag kunde inte ens koka kaffe. Men lotskaptenens ord var att **"koka, eller följa med iland!"** På det beskedet fanns det bara ett svar, och det blev **"Jag kokar"**. Helmer lovade att hjälpa mig, och det gjorde han. Matsedeln var inte särskilt

Fyrskeppet Västra Banken

växlande. Den bestod mest av salt mat, ärtor, bönor, gryn och konserver. Det kom ut ett stycke färskt kött vid varje landresa. Kyl- eller frysskåp fanns ej då, så det färska köttet hängdes i en därför konstruerad påse utan botten och hissades upp i masten, där det förvarades i både en och två veckor. Jag minns att sista biten såg ganska oaptitlig ut med grönt slem över hela köttet. Men jag försäkrar att efter en avtvättning och kokning var det mycket gott, och så fint kött går nog ej att köpa.

Fast mark under fötterna

Landresor med motorbåten företogs i regel varannan vecka av två man, vilka skiftades efter en oskriven ordning. Meningen därmed var, att varje man fick komma iland och känna fast mark under fötterna en gång under sommaren, ty någon semester fanns ej då. Jag drar mig till minnes vad gamle fyrgubben Mattsson berättade för mig en gång i min barndom. Han såg inte ett enda grönt löv under fyra sammanhängande år. Lotsångaren drog då ut fyrskeppen i

april och hämtade iland dem före jul. Mattsson slutade på *Finngrundet* på 1880-talet. En lotsångare, som hette *Ring*, fanns visst på den tiden.

Krig

I mitten av augusti kom en lastbåt upp under aktern och någon från bryggan ropade: "Jag är Anderberg. Kom över hit så får ni tidningar. Möller kan komma med och prata." Roddbåten var snart i sjön, och Möller var med. Anderberg var nämligen en gång Möllers navigationskamrat i Härnösand. Vid återkomsten med båten fick vi veta att krig brutit ut i Europa och att det pågått en vecka. Varken gnisttelegraf eller radio fanns på den tiden. Krig – vad skulle det få för konsekvenser? Krig var för oss en helt ny företeelse. "Vi får väl snart lämna stationen och gå iland", tänkte vi. Vakttjänstgöringen blev skärpt, och en rädsla kom över oss alla. Dagarna gick, och sjöfarten minskade synbarligen. Lotsångaren kom ut som vanligt med post och proviant, men någon landgångsorder fick vi ej. Vi fick ligga kvar på stationen till veckan före jul, då isen kom och tvingade oss att lätta ankar.

Fyrskeppsåren 1915-1916

När jag tänker tillbaka på mina fyrskeppsår 1914-16 märker jag att luckorna mellan ihåggomna episoder blir allt längre, men nu ska jag komma ihåg några tilldragelser.

När vi på våren 1915 påbörjade utrustningen av fyrskeppen vid Öregrundssjön varv, fick jag flytta över till *Grundkallen* och slapp ifrån min kocksyssla som jag hade på *Västra Banken* föregående år, och som jag ej kände mig nöjd med.

En veckas semester

Vilken dag vi gick ut till stationen kan jag nu inte minnas, men vädret var härligt

Höjer i toppkulan

Denna resa in till Öregrund kunde ha slutat mycket illa. Toppkulan på masten skulle nedtagas så fort skutan lämnade stationen, och arbetet påbörjades i Grepnen med att görlingar och block gjordes i ordning. Toppkulan var av spjälor och i två halvor, som surrades mot varandra på var sin sida om masten. En liten lucka fanns på babords halva av kulan, så att en man hade möjlighet att krypa in.

Nu beslutades att styrbords halva skulle tagas ned först, varför alla man infann sig vid styrbords görling, medan Höjer gick upp i kulan för att lossa bäns-larna. När det var klart skrek Höjer ett "Passa på!" och sparkade till mot masten. Men ve och fasa! **Han hade lossat bäns-larna i den halva han satt i!** Den kom susande i däck med Höjer i. Kulan blev ju kras, men avvärjde smällen, så att Höjer kröp levande fram ur spillrorna och med alla ben i kroppen hela. Doktor Huss i Öregrund konstaterade att "Den mannen hade mer att leva för".

Vi lade upp för vintern i Öregrund varefter jag år 1915 kom på Grundkallen – och slapp koka!

och sjön stilla, Grundkallens besättning var då: fyrmästare Carl Johan Gräsman, fyrvaktare Karl August Ström, maskinist Erik Walfrid Hessler, fyrbiträde Konrad Eugén Häggroth, extramannen Eskil Alm och kocken Zetterberg, vilka alla nu är borta – frid över deras minne.

Vi fick bli med om något nytt denna sommar, vi fick nämligen en veckas semester var. Det var första året någon

Västra Banken och Grundkallen i isen utanför Tjockö nyårsdagen 1916.

hört talas om semester på fyrskepp, och jag tror att det var lika på alla fyrskepp. Semestervikarie under hela sommaren var Sjöström. Denna ledighet inverkade på landresorna, ty nu måste vi göra en landresa varje vecka. Jag kommer ihåg i vilken sjögång motorbåten ibland sjösattes. De mannar som skulle gå i land placerade sig i båten, som firades ned till relingen. Där fick man vänta i många minuter tills det ögonblick kom, då skutan mellan någon sjö låg så stilla att båten med fart kunde firas och patenthakarna ryckas loss. Så fort båten kom i fritt vatten var spänningen över. Hela sommaren passerade utan några båtolyckor. Grundkallen låg ju inte så långt ut till havs, c:a 30 minuters gång till Klacken och 30 minuter till Svensbergen.

Dramatik

Sommaren och hösten 1915 gick problemfritt, vill jag minnas. Lotsångaren kom enligt ordningen ut med post och

proviant. Någon lastbåt stannade upp ibland och lämnade tidningar. En dag minns jag att vi sköt några varningskott för en båt som norrifrån stävade in över grunden.

Julen förflöt stilla, och medförde inga särskilda tilldragelser att minnas. Men efter jul kom de dramatiska situationer, som etsat sig in i minnet. *Finngrundet* hade haft hjälp en dag av *Vega* och kanonbåten *Svensksund* in till Öregrund. *Västra Banken* måste en dag efter jul lämna sin station för is och gick mot Öregrund, men grepen var helt stängd av isen, varför man vände och gick runt Örskar ned mot *Grundkallen*. Vi fick en förnatt se en klar, mycket kraftig lanternerna, som kom från Örskar och styrde rätt på *Grundkallen*. Vädret var alldeles lugnt, men natten becksvalt. Gissningarna blev många. Vi hade ju inte sett en båt på flera dygn, men när lanternan kom fram såg vi att det var *Västra Banken* som stagat en fyrampa till lanternna

– därav det kraftiga ljuset. Banken fick en tross och lade sig akterom. Resonemangen började och utsikterna ventilerades, men ingen visste då att vi hade det värsta äventyret kvar.

Is

I gryningen av kommande korta vinterdag kastade *Banken* loss och stävade ned mot Understen och Ålands hav. Vi iakttog dem ständigt i kikaren. Vid middags-tid började de gå i sick-sack där nere, så vi sade oss att: "Nu träffade de säkert på is." Mycket riktigt, det var is där nere så *Banken* kom tillbaka i skymningen och lade sig på nytt akterom *Grundkallen*.

Men ve och fasa! På förnatten kom isen, så *Grundkallen* började plöja en ränna i det spegelblanka, tunna istäcket. Första åtgärden var att lägga av *Banken*, som själv fick droppa i sitt ankare. Jag minns att de följde med isen ett gott stycke innan ankaret tog. Andra åtgärden var att starta maskinen för att hjälpa kättingen och ankaret. Fram på natten kom isen mer från SV, så att *Banken* började plöja en egen ränna på *Grundkallens* styrbordssida. Vi drev akteröver med isen tills kättingen styvade upp helt från ankaret. Då kunde dess tyngd tillsammans med maskinen få fart på skutan ett stycke, tills den åter fastnade och följde med isen akteröver igen. Samma förlopp upprepades ideligen under natten. Hur många gånger tog ingen reda på. *Västra Banken* hade samma äventyr som vi ett stycke bort.

Den natten var det allemansvakt, och vi frågade oss hur länge kättingen skulle hålla och vart vi skulle ta vägen om den skulle springa. Det var ju is överallt i Ålands hav och norr om Örskär, samt det stora isfält vi just låg och plöjde i. Radio eller gnist fanns ej på den tiden, så något meddelande kunde vi varken få

eller avlämna. Hur tjock isen var gjordes ingen undersökning av. Vi konstaterade bara att det var i sista stadiet som kättingen och maskinerna kunde hålla oss båda fyrskepp kvar på platsen.

Öppet vatten

Men en ljuspunkt kom i dagningen. Vi upptäckte slutet på isfältet och öppet vatten närmade sig. Efter skeppsråd var vi alla eniga om att snabbast möjligt lämna stationen. Ett semaformeddelande till *Banken* sa att vi skulle lämna och gå när det öppna vattnet kom. Att hiva hem all kätting och lätta ankar var inte gjort i en handvändning, så det var ganska mörkt när vi kom ner mot Understen och mötte isen.

Bogserhjälp

På förmiddagen (dagen före nyårsaf-ton) stannade vi upp i öppet vatten vid Söderarm. Lotsarna kom ut, och vi kunde rapportera var vi befann oss. Jag hörde sägas att hos Lotsstyrelsen hade det väckt bestörtning att vi kunnat ta oss fram genom det isbelagda Ålands hav. Ordern blev att vi med lotshjälp skulle gå i isrännan till Tjockö och där invänta bogserhjälp. Vi väntade i isrännan vid Tjockö till *Isbrytaren 2* kom och bogserade oss till Rosenvik.

Ölandsrev

En dag vid Rosenvik kom lotskapten Östrand och frågade om två man ville flytta över till *Ölandsrev*. Jag och Sjöström anmälde oss. *Ölandsrev* skulle gå ut och avlösa *Almagrundet* ett par tre veckor. Vi embarkerade *Ölandsrev* och följde med ut till *Almagrundets* station. När *Almagrundet* återkom, gick vi med *Ölandsrev* åter till Rosenvik där Sjöström och jag packade våra kappsäckar och åkte hem till Gräsön.

Fyrmästare Johan Mattsson på ålderns höst.

1916

Nu blev båda fyrskeppen liggande vid Rosenvik för vintern, varför vi i besättningarna fick resa dit för vårutrustningen och därefter till Öregrund och ut till respektive stationer.

En episod kan nämnas från den sommaren. Vi hörde aldrig talas om någon semester 1916, varför fyrmästare Gräsman resonerade med oss och uttryckte sitt missnöje med Lotsstyrelsen. Han hade ett förslag: Vi skulle visa Lotsstyrelsen hur glada vi var för fjolårets semester genom att begära en veckas ledighet denna sommar utan betalning.

Vi var alla med på förslaget och fyrmästaren sände en gemensam ansökan till Lotsstyrelsen. Ansökan beviljades, och vi fick vår begärda lediga vecka. Som extraman under vår ledighet det året arbetade Viktor Nordqvist. Hur andra fyrskepp hade det med semester det året vet jag ej.